

Prep	Усього сполучень prep + Nx
-------------	----------------------------------

УДК 81'367+81'367.322.213

Я. М. Степаненко

ОБ'ЄКТНИЙ АРГУМЕНТ ВІД + Ngen У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано валентну будову речень структурної субмоделі Sub (Nom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (ВІД + Ngen)], вирізняє семантичні типи об'єктного значення, схарактеризовано можливі в сучасній українській мові парадигматичні ряди об'єктних аргументів.

Ключові слова: об'єктне значення, дієслово-предикат, припредикатний компонент, прийменник *від*, парадигматичний ряд, лексико-семантичні обмеження.

Конкретними репрезентантами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (prep + Ngen)], виділеними залежно від типу прийменника, який у парі з іменником заповнює правобічну позицію, є такі субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (від/од + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (до + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (проти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (супроти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (з + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (для + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (в/у + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (без + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arg prav [Obj (серед + Ngen)]. Родовий прийменниковий порівняно з іншими прийменниково-відмінковими формами, які виражають у реченні об'єктні відношення, уживається з найбільшою кількістю прийменників, що ілюструє така таблиця:

Caus	з	за	без	від	в/у	для	до	на	над	об	о	під	перед	по	про	проти	супроги	серед	Абс. к-сть 25	У %
gen	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	9	36
acc	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	6	24
inst	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	5	20
loc	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	5	20

Кожне з речень, утворених за зразком означених субмоделей, реалізує той або той тип об'єктної семантики специфічно, має свій набір репрезентантів предикатної, лівобічної та правобічної позицій, може при певному лексико-семантичному наповненні конститутивних позицій вступати в ізофункціональні відношення із синтаксичними конструкціями інших структурних субмоделей. Проведений аналіз дає підстави констатувати, що здатність дієслів-предикатів детермінувати один, два або кілька об'єктних аргументів у вигляді субстантивних словоформ чи прийменниково-відмінкових форм – це не що інше, як “автоматичні результати вживання дієслів, кожне з яких у своїй схемі залежностей має свої відповідні порожні місця. Інакше кажучи, можливі значення відмінка не можна відділяти від семантики дієслова. Тут синтаксис залежить від семантики дієслова. З іншого боку, схеми синтаксичної залежності допомагають уточнити дієслівну семантику” [1, 413] необхідними значеннєвими характеристиками і цим самим виформувати коректне щодо плану змісту речення.

Об'єктне значення, репрезентоване реченням структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)], яке є об'єктом пропонованого дослідження, залежно від плану змісту головного носія валентності може мати різні семантичні модифікації, як-от: об'єкт володіння, об'єкт сприймання, об'єкт-джерело та ін. За кожним значеннєвим розрядом дієслів-предикатів закріплено свій набір іменників-заповнювачів правобічної позиції. Найвищою функціональною активністю наділені субстантиви з інтегральною семою “істота” (найчастіше “людина”). Зміну нетипового для аналізованих синтаксичних конструкцій об'єктного значення на типове локативне, ускладнене або неускладнене семантичним відтінком об'єктності, зумовлює план змісту як вербатива-предиката, так і субстантива-заповнювача припредикатної позиції. Пор.: *Хлопець відбіг від батька* [= Obj] і *Хлопець біг від села* [= Adv loc: dir = start]; *Хлопець крився від батька* [= Obj] і *Хлопець ішов від батька* [= Adv loc: dir = start].

Роль предиката в реченнях аналізованої структурної субмоделі належить вербативам таких основних лексико-семантичних груп: 1) *дієслова зі значенням позбавлення, утрати небажаного, звільнення від зайвого* (звільнити, звільнитися, емансипувати [книжн.], одриватися, очищати, позбавляти, відвертатися, відрікатися, визволяти, відмовлятися, утримуватися, ховати, рятувати, рятуватися, ховатися, критися, приховувати, приховуватися [розм.], таїтися, чаїтися [розм.], відмахнутися, відхрещуватися, відучити, відгородитися, відвертати, одвертатися): *І від продподатку [вони] звільнили* (А. Головка); *Молодь відвернулася від своїх наставників* (ж. “Дніпро”); ... *я вічно одрікаюсь од Петра* (І. Котляревський); *Одрівався Трохим Запорожець од жінки* (О. Довженко); ... *дівчинка відхрещуватиметься від Олексія* (С. Добровольський). У синтаксичних конструкціях із цими дієсловами-предикатами використовується обмежений лексичний діапазон іменників – репрезентантів синтаксичної позиції Arq prav [Obj (від/од + Ngen)]: назви конкретних предметів, які здебільшого виступають як метонімічна особа, істот, абстрактних понять. Об'єктний аргумент, виражений прийменниково-відмінковою формою від + Ngen, у реченнях трикомпонентної будови з інтранзитивними дієсловами функціонує здебільшого на засадах облігаторності, тоді як у реченнях чотирикомпонентної структури з перехідними вербативами його семантична роль послаблена під дією обов'язкового конституента Arq prav [Obj (Nacc)]. При окремих вербативах-репрезентантах предикатної позиції родовий об'єктний із прийменником від може заступати ідентичний щодо плану змісту об'єктний аргумент іншої граматичної природи. Це, зокрема, стосується дієслова-предиката відрікатися. Припредикатні

члени, що сполучаються з ним, утворюють таку двокомпонентну парадигму: Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ngen)], напр.: ... *я відреклась від свого щастя* (І. Цюпа), ... *Халко солоду відрікся* (Марко Вовчок); 2) дієслова зі значенням *набуття бажаного, необхідного* (набувати, перейняти, запозичити, брати, набрати, набратися, підхоплювати, перебрати, похопити [діал.]): *Тільки й перейняла Маса від дівчат пісень* (А. Свидницький); ...[він] *перебрав рибальське майстерство від свого батька* (Ю. Смолич). Типовим заповнювачем позиції Arq prav [Obj (від + Ngen)] у реченнях з аналізованими дієсловами-предикатами є іменники, об'єднані значенням “істота: людина”, з-поміж яких продуктивністю вирізняються лексеми з інтегральними семами “конкретна суспільна істота” (Іван, Дарина, людина, жінка, чоловік), “особа + етнічна належність” (українець, білоруси), “особа + родинні зв'язки” (батько, дядько, бабуся, дід), “людина + громадська сфера діяльності” (наставник, новатор), “людина + політична сфера діяльності” (комуніст, дисидент, оранжеві), “людина + трудова сфера діяльності” (учитель, спеціаліст), “людина + спосіб життя” (однолюб, оратор, п'яниця). За такими характеристиками, як обов'язковість / факультативність об'єктних аргументів, здатність мати три- і чотирикомпонентну будову, розглядувані речення не відрізняються від синтаксичних конструкцій із предикатами на зразок звільнятися, очищати, критися, відвертати. Детерміновані основними носіями валентності перейняти, запозичити, брати, набрати, підхопити, перебрати припредикатні члени, що називають об'єкт-джерело, утворюють двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], напр.: *Він від батька перейняв любов до праці* (О. Донченко); *Любов, вірність... перейняли в Шевченка всі краці ... письменники* (П. Козланюк); 3) дієслова зі значенням *акустичного сприймання* (чути): *Він чув від батька похвалу* (Ю. Яновський). Спектр репрезентантів правобічної позиції становлять конкретні іменники – назви істот (передусім людей). Якщо ж у ролі припредикатного члена, який здебільшого функціонує на засадах факультативності, виступають субстантиви іншої семантичної природи, речення реалізують не об'єктне, а локативно-директивне значення, пор.: *Він чув від матері цю ... розповідь* (П. Панч) [= Obj] і *Дмитро чув її спів ... від хати* (М. Стельмах) [= Adv loc: dir = start]; 4) дієслова з *модально-вольовим значенням вимоги* (вимагати, домогтися): *Заробітчани вимагали від прикажчика ... води* (О. Гончар); ... *вона й зараз домагалась від Марусі роботи собі* (А. Головка). Як і в реченнях із дієсловами-предикатами лексико-семантичної групи “набуття бажаного, необхідного”, в аналізованих синтаксичних конструкціях факультативні правобічні аргументи, представлені іменниками – найменуваннями людей за різними характеристиками, утворюють двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], напр.: *Хлопець вимагав... від бабусі грошей* (А. Дімаров), *Злодій вимагав у продавця... горілки* (В. Стефак); 5) дієслова з *модально-вольовим значенням очікування* (чекати, очікувати, ждати, дождити): *Вони не чекали милості від природи* (Ю. Щербак). У ролі факультативних заповнювачів правобічної позиції виступає широке лексичне коло іменників конкретної та абстрактної семантики. Цікаво відзначити, що у складі речень чотирикомпонентної будови для іншого обов'язкового об'єктного аргумента, який уходить до трикомпонентної парадигми – Arq prav [Obj (Ngen)], Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)], типовою є безприйменникова форма: *Ворог чекав поразок від них* (П. Козланюк); 6) дієслова зі значенням *відокремлення, конкретної фізичної дії руйнівного характеру, пов'язаної з втратою контактності* (відмежуватися, відірвати, відщепити, відірватися, відщепитися, відставати, відклеїтися, відбивати, відкусити, відломити, відчиркрити): *Ми ... повинні ... відмежуватись від інших областей знань* (М. Рильський); *Валка души з п'ять відділилася від громади* (Панас Мирний); *Куля ... відщепила шкірку од котушки* (Ю. Збанацький); *Вуж відлип від гілки* (М. Стельмах). Вибір припредикатного заповнювача залежить від семантичної структури репрезентанта позиції Praed (Vf). У цьому зв'язку послідовно простежено дві синтагматичні закономірності: 1) дієслова, які містять у своєму плані змісту сему “контакт”, вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками, що об'єднуються семами “поверхня”, “ціле, утворене з кількох однотипних складників”. Це передусім найменування конкретних предметів, що мають поверхню, рослин, частин організму людини або тварини; 2) дієслова, для яких сема “контакт” є індиферентною, сполучаються з ширшим колом субстантивів, частіше з тими, що називають конкретні предмети, зрідка – абстрактні поняття на взірць думка, концепція. У реченнях трикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf intrans) + Arq prav [Obj (від + Ngen)] об'єктний аргумент може займати обов'язкову і факультативну позицію, тоді як у синтаксичних конструкціях чотирикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf trans) + Arq prav [Obj (Nacc)] + Arq prav [Obj (від + Ngen)] йому відведено необов'язкову роль, у результаті чого він може елімінуватися. Окрему групу становлять речення п'ятикомпонентної організації, у яких, крім уже

названих, функціонує ще й аргумент *Arq prav* [*Instr* (*Ninst*)], що передає інструментальне значення. Основною базою для їхнього творення служать дієслова конкретної фізичної дії деструктивного характеру. Пор.: *Sub* (*Nnom*) + *Praed* (*Vf*) + *Arq prav*₁ [*Obj* (*Nacc*)] + *Arq prav*₂ [*Obj* (від + *Ngen*)] + *Arq prav*₃ [*Instr* (*Ninst*)]: *Майка відбивала іноді молотком від якоїсь скелі шматочок каменю* (О. Довженко). Показовою характеристикою описуваних синтаксичних конструкцій є те, що в них дієслова-предикати виступають у префіксальній формі. Префікс *від-*, з яким вони сполучаються, актуалізує сему “відокремлення частини від цілого” і вступає у відношення безпосередньої кореляції з прийменником *від*; 7) дієслова зі значенням *придбання, присвоєння* (одержати, придбати, купувати, дістати, прийняти): *Я дістав телеграму від нього* (М. Коцюбинський). Речення структурної субмоделі *Sub* (*Nnom*) + *Praed* (*Vf*) + *Arq prav* [*Obj* (від + *Ngen*)] уподібнюються до більшості конкретних репрезентантів структурної субмоделі *Sub* (*Nnom*) + *Praed* (*Vf*) + *Arq prav* [*Obj* (*prep* + *Ngen*)] такими ознаками: 1) на рівні правобічної позиції вони структуруються головно за участю іменників – антропонімів; 2) об’єктний аргумент у них функціонує здебільшого на засадах факультативності; 3) окремі основні носії валентності можуть детермінувати різні щодо граматичного оформлення об’єктні аргументи. Так, дієслова-предикати *придбати, купити* регулярно програмують припредикатний конститuent *Arq prav* [*Obj* (*v/u* + *Ngen*)], спорадично – *Arq prav* [*Obj* (*obj* від + *Ngen*)], напр.: *Петро Бережник купив від нього плуга* (І. Чендей), *Бабуся купила хрестик у старости* (А. Свидницький); 8) дієслова з *виділювально-вирізняльним* значенням (різнитися, відрізнитися, відрізнити, відходити [“відрізнитися, ставати іншим, відмінним”]): *Курінь Птахи нічим не відрізнявся від усіх інших рибальських мазанок* (Ю. Смолич); *Невисока Христя ... одрізнялася від змарнілої Олени* (Панас Мирний). Вони мають зрідка безпрефіксну, а частіше префіксальну організацію. Поєднуючись із дієслівними коренями, префікс *від-/од-* “на основі просторового значення... розвиває переносне, що вказує... на заперечення чогось” [4, 255], і корелює з прийменником *від/од*, який “уживається при означенні різниці між явищами, особами, предметами і т.ін.” [3, 552]. Як і в реченнях усіх інших структурних субмоделей із компаративними дієсловами, синтаксичні конструкції з припредикатним аргументом *Arq prav* [*Obj* (від + *Ngen*)], по-перше, не мають яких-небудь лексико-семантичних обмежень у плані заповнення правобічної позиції, по-друге, для них характерна семантична узгодженість на рівні позицій *Sub* (*Nnom*) і *Arq prav* [*Obj* (від + *Ngen*)]. Особливість їх полягає й у тому, що в їхньому складі функціонує ще один правобічний аргумент у формі орудного відмінка. Він вказує на ознаку, якою різняться порівнювані істоти, предмети, явища, і репрезентує об’єктно-обмежувальне значення; 9) дієслова зі значенням *руху, просторового переміщення* (виходити, відбігати, відскочити, відбігти, відсунути): *...Лукаш відбігає ... від Мавки* (Леся Українка). Вони виступають лише в префіксальній формі. Префікс *від-/од-* уносить до значеннєвого плану основних носіїв валентності додатковий семантичний відтінок “віддалитися на деяку відстань”. Якщо позицію *Praed* (*Vf*) заповнюють безпрефіксні дієслова, речення репрезентують інший план змісту – локативно-директивний, пор.: *Старшокласник відбіг від учителя* [= *Obj*] і *Старшокласник біг від учителя* [= *Adv loc: dir = start*]. Просторово-напрямокве значення “старт” реалізується й тоді, коли припредикатну позицію конституюють іменники – назви локативних понять (дво-, тривимірних просторів), пор.: *Хлопець відбіг від стола* [= *Obj*] і *Хлопець відбіг від лісосмуги* [= *Adv loc: dir = start*]. Отже, у позиції справа від дієслів-предикатів на зразок *відбігти, відтягти* функціонує обмежене коло іменників: найменування істот, назви конкретних предметів, для яких індиферентною є сема “дво-, тривимірний простір”; 10) дієслова з *біологічним* значенням (народитися, родитися, уродитися): *А родився він не від духа святого* (ж. “Дніпро”). Єдино можливим заповнювачем припредикатної позиції в реченнях із цими дієсловами-предикатами виступають іменники на позначення реальних або метонімічних осіб.

Об’єктний аргумент, утворений за участю прийменника *від* та іменника в родовому відмінку, можуть активно програмувати не лише дієслова, а й прикметники. Склад ад’єктивів, які виступають конструктивним центром речень *Sub* (*Nnom*) + *Praed* (*Adj*) + *Arq prav* [*Obj* (*Ngen*)], представлений не лексико-семантичними групами, а окремими лексемами – безпечний, відмінний, вільний, невірний, далекий, недалекокий, невіддільний, невід’ємний. Кожна з них має свій валентний набір поширювачів – конкретних і абстрактних субстантивів. Наприклад, прикметник *далекий* вступає в семантико-синтаксичні зв’язки з іменниками – найменуваннями явищ суспільного життя, політичних, мистецьких понять, а прикметники *вільний* і *невірний* – із субстантивами, об’єднаними значеннями “реальна істота”, “метонімічна істота”. Ядро речень із правобічним конститuentом *Arq prav* [*Obj* (від + *Ngen*)] становлять синтаксичні конструкції, у

яких функцію основного носія валентності виконують прикметники у формі компаратива і суперлатива, для котрих ідентифікувальною є сема “якість”: *Історія ... цієї країни цікавіша від історії інших країн* (М. Руденко). “Грамема об’єкта вищого ступеня порівняння і грамема найвищого ступеня порівняння, – зауважує М. В. Мірченко, – окреслюють істоти або неістоти, що їх порівнюють із суб’єктом предиката якості щодо ступеня вияву співвідносної якісної ознаки” [2, 163]. Отже, про які-небудь обмеження стосовно заповнення припредикатної позиції не може бути й мови. Лімітативність простежено на рівні позиції Praed (Adj). Авалентність характерна для прикметників, що означають масть тварин (буланий, вороний), сталі ознаки (одружений, беззубий), якості з додатковим відтінком або відтінком кольорів (кисло-гіркий, жовто-синій), лексем із суфіксами *-ав-* (*-яв-*), *-уват-* (*-юват-*), *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* та ін. (зеленавий, чорнявий, тихесенький, білісінський), префіксами *пре-*, *архі-*, *ультра-* та ін. (премудрий, архістарий, ультракороткий). Важливо відзначити, що “грамема вищого і найвищого ступеня порівняння, формована предикатами – компаративними прикметниками, може зазнавати конверсії, яка досягається симетричними предикатами і зміною заміщуваних позицій стосовно суб’єктно-об’єктних значень” [там само], пор.: *Петро вищий від Семена і Семен нижчий від Петра*. Облігаторні об’єктні аргументи, які заповнюють правобічну позицію при предикатах-ад’єктивах зі значенням ступенів порівняння, формують багатокомпонентну парадигму, складники якої утворені за двома субмоделями: 1) prep + Ngen (Arq prav [Obj (від + Ngen)], Arq prav [Obj (проти + Ngen)], Arq prav [Obj (супроти + Ngen)], Arq prav [Obj (серед + Ngen)], Arq prav [Obj (з + Ngen)]) і 2) prep + Nacc (Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (над + Nacc)], Arq prav [Obj (понад + Nacc)]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дресслер В. К вопросу о реконструкции индоевропейского синтаксиса / В.Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 21. – С. 409-432.
2. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: монографія / М.В.Мірченко; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Ред. вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
3. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К.Білодід (голова) [та ін.] – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1. – 1970. – 799 с.
4. Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.

В статье проанализирована валентная организация предложений структурной субмодели Sub (Nom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj (ВІД + Ngen)], выделены семантические типы объектного значения, охарактеризованы возможные в современном украинском языке парадигматические ряды объектных аргументов.

Ключевые слова: объектное значение, глагол-предикат, припредикатный компонент, предлог *від*, парадигматический ряд, лексико-семантические ограничения.

The valence structure of the structural submodel of the Sub (Nom) + Praed (Vf) + Arg prav [Obj ВІД + Ngen] sentences is analyzed, the semantic types of the object meaning are distinguished, and the possible for Modern Ukrainian paradigmatic series of the object arguments are characterized.

Key words: the object meaning, the verb-predicate, the predicative component, the preposition *від*, paradigmatic series, lexico-semantic limits.